

УДК 172.15

О. М. Артюшенко, к. філос. н., доцент

ПАТРИОТИЗМ – ЦЕ ФЕНОМЕН ЧИ САМОСВІДОМІСТЬ НАЦІЇ?

Анотація. В статті аналізується формування почуття патріотизму. Патріотизм не є перманентним явищем українського народу, і його «спалахи» можна спостерігати тільки час від часу, коли для нього складається небезпечна чи трагічна ситуація. Патріотизм проявляється на етнічному, територіальному та державницькому рівні. Обґрунтовано, що патріотизм на етнічному та територіальному рівні залежить від сім'ї та школи, а на державницькому, по великому рахунку, від влади, яка формує вектор розвитку своєї держави. Досліджено, що патріотизм є все ж таки самосвідомістю нації, яка здатна мислити, підніматися з колін, захищати свої кордони, готова до самопожертви в ім'я своєї країни.

Ключові слова: патріотизм; український народ; консолідація; історія; влада; культура; звичаї.

О. М. Артюшенко, к. філос. н., доцент

ПАТРИОТИЗМ – ЭТО ФЕНОМЕН ИЛИ САМОСОЗНАНИЕ НАЦИИ?

Анотація. В статье анализируется формирование чувства патриотизма. Патриотизм не является перманентным явлением украинского народа, и его «вспышки» мы наблюдаем только время от времени, когда для него складывается опасная или трагическая ситуация. Патриотизм проявляется на этническом, территориальном и государственном уровне. Обосновано, что патриотизм на этническом и территориальном уровне зависит от семьи и школы, а на государственном, по большому счету, от власти, которая формирует вектор развития своего государства. Исследовано, что патриотизм есть все же самосознанием нации, которая способна мыслить, подниматься с колен, защищать свои границы, готова к самопожертвованию во имя своей страны.

Ключевые слова: патриотизм; украинский народ; консолидация; история; власть; культура; обычаи.

O. N. Artiushenko, Candidate of Philosophy Sciences,
Associate Professor

PATRIOTISM IS A PHENOMENON OR SELF-IDENTITY OF A NATION?

The urgency of this problem is caused by certain transformational processes and events that take place in the society. This is a visa-free regime with the European Union and reforms that the government tries to implement and also the invasion of the integrity of our state, for example we have annexed Crimea and a protracted war in eastern Ukraine.

Target setting. There is a necessity to form methodological approaches of national-patriotic education according to challenges of the present.

Actual scientific researches and issues analysis. The child will learn and cherish in his heart such virtues as respect for the elders, sincerity, mercy, love for its kind and its nation in the family. A family carries out important social functions, preparing children for life in a society as a patriot, a law-abiding and community-minded member of society.

Uninvestigated parts of general matters defining. It is a necessity to determine factors which have a directly impact on the process of patriotic education in young people under conditions of modern development of society.

The research objective is to formulate outline principles which influence on forming of national-patriotic consciousness of young people.

The statement of basic materials. «Patriotism» is a historical phenomenon. The proof of this is the participation of the ancestors of Ukrainian people in the liberation wars and revolutions for their independence. Ukrainians demonstrated it only a few times during their independence. Children must know about their forefathers, know their symbols, tradition, customs. It's not only to wear embroidery and speak in the national language. A student must receive a decent scholarship, a working man - a decent salary, a pensioner - a decent pension.

Conclusions. Patriotism depends on a family and a school at the ethnic and at the territorial level. It is substantiated that at the state level it depends on the government that forms the vector of development of its state.

Keywords: patriotism; Ukrainian people; consolidation; history; power; culture; customs.

DOI: 10.25140/2412-1185-2018-1(11)-13-18

Актуальність теми дослідження зумовлена трансформаційними процесами та подіями, які відбуваються наразі в суспільстві. Це й безвізовий режим з Європейським Союзом, і реформи, котрі намагається втілити в життя уряд та причетні до цього високопосадовці, а також посягання на цілісність нашої держави, прикладом чого є анексований Крим та затяжна війна на сході України.

Постановка проблеми. Через виклики сьогодення, виникає необхідність сформувати методологічні підходи національно-патріотичного виховання. З огляду на це, нагальною є проблема сутності патріотизму, як унікального феномену українського народу, що є продуктом національної самосвідомості, та необхідним компонентом сучасних соціально-економічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Патріотизм, від грецького, – любов до батьківщини, до свого народу, відповідальність за долю вітчизни, готовність служити її інтересам [6, с. 507]. Патріотизм – громадянське почуття, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність діяти в інтересах вітчизни та постати на її захист у разі необхідності [8]. Явище патріотизму аналізували безліч філософів у різні часи. Варто пригадати М. Драгоманова, В. Винниченка, М. Грушевського, В. Липинського та ін. Цією проблематикою займаються і сучасні філософи: В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Баранівській, С. Кримський, І. Варзар, К. Лісієнко та ін.

Дослідники сходяться на думці, що формування національно-патріотичного виховання починається в сім'ї. Вплив батьків на виховання дитини є величезним, бо саме в родині дитина формується як особистість. «В родині дитина навчиться і виплекає в своєму серці такі чесноти, як пошана до старших, щирість, милосердя, любов до свого роду і народу» [2, с. 7]. «Родина здійснює важливі соціальні функції, готуючи дітей до життя в суспільстві як патріота, майбутнього сім'янина, законслухняного і соціально активного члена суспільства» [2, с. 2].

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Є необхідність встановити чинники, котрі безпосередньо впливають на процес виховання патріотизму молоді в умовах сучасного розвитку суспільства.

Постановка завдання. Сформулювати вихідні принципи, які впливають на формування національно-патріотичної свідомості молоді.

Виклад основного матеріалу. Український народ унікальний своєю історією, своїм культурним надбанням, своїм світоглядом, традиціями та обрядами. Впродовж всього існування на плечі нашого народу випав тягар голодоморів, репресій, принижень, війн, революцій. Усі ці випробовування український народ подолав, тому що в нього була величезна жага до життя. Консолідуючим фактором українців є почуття патріотизму, завдячуючи якому наш народ зберіг історичну та національну ідентичність, здійснює державотворчі процеси. Почуття патріотизму кликало до бою українських козаків, було дороговказом до свободи, незалежності, хоча кожен лідер визвольного руху бачив свій особливий шлях до свободи.

На міжнародній арені Україна заявила про себе як незалежна та суверенна держава. Беззаперечно, патріотизм є явищем суспільно-історичним. В роки Другої Світової війни саме патріотизм виступив рушійною силою, яка привела радянський народ до перемоги над фашистською навалою. П'ятнадцять республік, які входили до складу Радянського Союзу, були досить різними в ментальному плані, але фундаментальною цінністю радянської пропаганди була любов до

своєї великої країни – Радянського Союзу. Саме патріотизм став визначальним фактором у вихованні підростаючого покоління. Він був тим ключем, який спонукав радянських людей на культурні та спортивні звершення. Це почуття плекалося змалечку. Як тут не згадати «жовтенят», «піонерів», «комсомольців». Радянська ідеологія у своєму арсеналі мала надзвичайно потужний арсенал методів та засобів, які прищеплювали людині відданість батьківщині, але досить часто перетворювали її на сліпе знаряддя тоталітарної системи.

Але почуття патріотизму не є продуктом радянської ідеології. Будь-яка нація приречена, якщо її членам не властива любов та відданість своїй Вітчизні. Важко не погодитися зі словами 35-го Президента США Джона Кеннеді: «Не запитуй, що твоя батьківщина може зробити для тебе, – запитай, що ти зможеш зробити для своєї батьківщини».

«Революція гідності» засвідчила надзвичайно високий рівень національної свідомості української нації. Кожен небайдужий український громадянин вийшов на Майдан, щоб захистити права щодо свого майбутнього, кращі представники нашого народу ступили до лав захисників соборної України, кожен українець зробив свій внесок у відновлення і розбудову Української армії. Отже, для загального добра своєї держави працює кожен свідомий громадянин, який любить свою країну, де він народився, живе, поважає людей, які її населяють, шанує свою мову, культуру, традиції та звичаї.

Слушною є думка, британського державного діяча Томаса Маколейя: «Можновладці повинні не звинувачувати людей у відсутності патріотизму, а зробити від себе все залежне, щоб вони стали патріотами». Саме від високопосадовців залежить вектор розвитку держави, домінуючі суспільні цінності. Ці складові мають беззаперечний вплив на рівень свідомості нації, її визначеності у світі, уявлення про своє місце серед інших націй.

Для того, щоб народ був патріотом своєї держави, владі потрібно, в першу чергу, приділяти багато уваги молодому поколінню, бо саме в цьому віці закладаються паростки патріотизму. Діти повинні знати з якого вони діда-прадіда, знати свої символи, традиції, не кажучи вже про мову, якою вони мають володіти, знати своїх героїв у спорті, талановитих людей в мистецтві, в науці, в освіті тощо.

Влада повинна заохочувати громадян, щоб вони були патріотами своєї держави. І річ не йде про те, щоб тільки носити вишиванку і говорити державною мовою. Мова йде про соціальний аспект життя суспільства. Студент має отримувати гідну стипендію, працююча людина – гідну заробітну плату, пенсіонер – гідну пенсію. Ціни та комунальні послуги в цивілізованій країні не повинні вбивати конкретну людину, кожен громадянин повинен комфортно почуватися в своїй державі, де існує якісне медичне обслуговування, освіта, де є соціальний захист. Спортсмен, науковець чи артист, який не відчуває підтримки на державному рівні, стає непотрібним своїй державі зі своїми рекордами, винаходами, талантами. Саме ось чому наші талановиті люди їдуть за кордон, там навчаються і представляють інші країни на різноманітних змаганнях. Повинно бути соромно урядовцям, що вони не можуть дати можливості своїм громадянам розвиватися в своїй країні.

За власними оцінками респондентів, найбільшою мірою почуття патріотизму посилили героїзм і самовідданість українських військових, добровольців, волонтерів, виявлені в боротьбі проти російської агресії та сепаратистських рухів (на це вказали 71% опитаних), російська агресія проти України: анексія Криму, військова підтримка сепаратистських формувань на Донбасі, що принесли значні людські та економічні втрати (55%), Майдан (50%), конфлікт на Донбасі та його наслідки (49%). Натомість, дії влади з реалізації реформ у 2014-2016 рр. у відносній більшості опитаних (42%) послабили почуття патріотизму. На думку більшості громадян, вищі керівники держави не є патріотами країни [10].

Хто такий сучасний патріот? За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2017 року, 83% опитаних зазначили, що вважають себе патріотами своєї країни. У порівнянні з аналогічним періодом 2014 року загальна кількість патріотично настроєних громадян майже не змінилася. Лише 10% висловили протилежні міркування, ще 7% не змогли дати відповіді на це питання. У всіх макрорегіонах України, кількість тих, хто вважає себе патріотом України перевищує 75%: на Заході таких 88%, у Центрі – 84%, на Сході – 83%, на Півдні – 77%. Водночас у південних областях 18% опитаних заявили, що не можуть говорити про себе, як про патріотів своєї країни. На Сході таких респондентів – 11%, у Центрі – 8%, на Заході – 5%. Чим старші респонденти, тим більше серед них тих, хто вважає себе патріотом [9].

Опитування, яке було проведене серед студентів Міжрегіональної академії управління персоналом, показало, що старші курси є більш свідоміші, досвідченіші і вважають себе патріотами своєї країни, тоді як студенти першого курсу, на жаль, не вважають себе такими.

Погодимось з автором даних рядків Петром Скунцем, що «є так звані «патріоти», котрі кричать про свій патріотизм, а людей навколо – своїх же, українців, гризуть, ненавидять, підставляють... Хіба це справжні патріоти? Є ті, що кричать про свою любов до України, а свої професійні обов'язки виконують абияк... Та ще й дозволяють собі критикувати справжніх роботяг – професіоналів, якщо ті за працю не завжди мають час збиратися на різні мітинги і кричати про свою любов до країни... А мені здається, що справжній патріот – це людина, котра не стільки кричить про свою любов до країни і народу, скільки чесно робить свою роботу і вміє допомагати тим українцям, котрі поряд і котрі потребують допомоги...» [11]. Посадовці у вишиванках, які з'являються на різних каналах і красиво промовляють лозунги про патріотизм до своєї країни та до своїх людей, насправді мало що роблять для цього. На нашу думку, не варто в черговий раз довіряти таким псевдопатріотам.

Територію України населяють різні народності, які розмовляють різними мовами, мають свою культуру, звичаї, обряди. Вони допомагають українським бійцям, які захищають свою державу на сході країни або самі йдуть воювати на Донбас – це і є, на нашу думку, демонстрація патріотизму. Варто згадати слова М. Грушевського: «Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе» [4]. Пуста демагогія з вуст високопосадовця чи депутата у вишиванці навряд чи буде патріотизмом, бо це почуття проявляється у дії. Сучасне суспільство продемонструвало патріотизм до своєї країни, коли вона опинилася в загрозі. Держава нікого не спонукала допомагати бійцям, які пішли воювати на Донбас, а допомагали всі, хто чим міг: передавали теплі речі, харчі, амуніцію.

Український патріотизм знаходиться в перманентно - приспаному стані. Він зажеврив в кінці 90-х років після розпаду Радянського Союзу. Його іскра передалася більшості українському народові від національно налаштованих громадян, які вбачали майбутнє та щасливе життя саме в цій країні, де вони народилися, в країні, яка має свою мову, традиції тощо, а не в штучно створеній країні, яка викоринювала все рідне і нав'язувала іншу історію, іншу культуру та політику. З іншої сторони, громадянам, які виростили, навчалися та сформувалися особистостями в країні, яка мала назву Радянський Союз, дуже важко адаптуватися в незалежній Україні і прийняти її мову, її історію, навіть після 27-ти років незалежності.

Інший спалах патріотизму український народ продемонстрував під час війни на сході в 2014 році. На жаль, немає в нас перманентного патріотизму. Ми згадуємо про нього тільки час від часу, коли для нас складається небезпечна чи трагічна ситуація. Саме тоді ми і починаємо згадувати, що ми є нація, згадуємо з якого ми діда-прадіда. Прикро, але саме біда піднімає нас з колін, посилює почуття гідності та патріотизму. Ми відносно молода держава і все у нас ще попереду, але потрібно паростки патріотизму закладати вже зараз і не чекати поки хтось інший буде нав'язувати нам свої цінності.

Погодимось з Андрущенко Т., яка вважає, що патріотизм є вродженою характеристикою людини, але такою, що розвивається в процесі комунікації (зокрема, через вплив різних суспільних інституцій, ЗМІ та ін.), є конкретним, глибоко усвідомленим духовно-моральним ставленням громадянина до своєї Вітчизни, яке виявляється в активній і цілеспрямованій діяльності з процвітання держави і захисту від злочинних посягань на її територіальну цілісність і державний суверенітет [1, с. 19].

Чи виступає патріотизм феноменом чи все ж таки є самосвідомістю нашої нації? У філософському сенсі слово «феномен» часто застосовується для позначення явищ, які досягаються на чуттєвому рівні на противагу слову «ноумен», що означає явище, зрозуміле розумом. В новоєвропейській філософії, за визначенням Канта, феномен – будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду. Колективні феномени стосуються поведінки у певній групі окремих істот, здебільшого людей. Поведінка окремих осіб часто змінюється в оточенні колективу і вся група може мати власні особливості поведінки через стадне почуття. Соціальні феномени стосуються відносин та подій між індивідами у суспільстві в цілому, або у значній його частині [12].

Чи можемо ми вважати, що «Революція Гідності» була саме феноменом, а не самосвідомістю нації, адже було величезне зібрання людей на Євромайдані. Чи змінилася поведінка окремої

людини під впливом інших? Можливо, в невеликому колективі відбувається саме так, але якщо це стосується такого масштабу, то все ж таки це не феномен, а саме самосвідомість.

Самосвідомість є свідомість, направлена в середину самого себе: це свідомість, що ставить собі за мету, за об'єкт свідомість. Як це виходить з погляду матеріалістичної теорії пізнання – саме в цьому і міститься найголовніше філософське питання проблеми самосвідомості. Проблема знаходиться у вирішенні специфіки даної форми свідомості та пізнання. Ця специфіка визначається тим, що у акті самосвідомості свідомість людини розділяється на суб'єкт та об'єкт, на свідомість, яка пізнає (суб'єкт) і свідомість, яку пізнають (об'єкт)» [13].

І. Кресіна вважає, що «національна самосвідомість виступає як усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної належності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних, історичних чинників» [5, с. 87]. Всі ці чинники, безумовно, об'єднують націю, роблячи її сильною та могутньою на світовій арені.

А. Фрідріх визначає, що «національна свідомість — це складне соціально-психічне утворення особистості, що є самоусвідомленням причетності до нації, готовності сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу Українську державу» [7, с. 6]. Підсумовуючи, можна сказати, що патріотизм є самосвідомістю нації, бо тільки мисляча та мудра нація здатна до саморозвитку, самовдосконалення, самоаналізу та самопожертви.

Патріотизм виділяють на етнічному, територіальному та державницькому рівні. «Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родовидових ознак народу, що є вродженими. Ці ознаки розвиваються повноцінно, якщо дитина виростає у національно свідомій і національно-орієнтованій сім'ї, навчається в українській школі. У цьому сенсі неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо».

«Територіальний патріотизм ґрунтується на любові до того місця на землі, до місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. На думку Г. Ващенка, є всі підстави вважати, що любов до рідного краю, в першу чергу, заснована на ранніх дитячих переживаннях, захопленнях».

«Державницький патріотизм, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Він пом'якшує і згладжує не тільки природні міжетнічні протиріччя, але й тертя, пов'язані з майновим станом окремих людей. Він має об'єднувальну силу» [3].

На нашу думку, саме територіальний патріотизм завжди залишиться в свідомості людини незалежно від того, де вона буде жити в майбутньому, бо те місце, де вона народилася, виросла, постійно буде їй нагадувати про її дитинство та юність. На даний процес великий вплив мають батьки та родичі, саме від них залежить наскільки дитина буде прив'язана до свого рідного краю та буде його любити.

Етнічний патріотизм закладається в душу людини тоді, коли мають місце з самого дитинства розповіді про нашу історію, культуру, ознайомлення з фольклором, символікою нашої держави. Велике значення має проведення різних виховних заходів у школі, де вивчаються традиції, звичаї, обряди нашого народу. Роль школи в даному процесі є величезною, тому що більшість свого часу дитина проводить саме в школі, саме тут закладаються патріотичні почуття про українців як націю, а про країну – як державу.

Державницький патріотизм, на нашу думку, формує влада, бо від неї залежить наскільки її громадяни будуть пишатися своєю країною, в якій вони живуть. Саме влада повинна створити такі умови для людей, де було б комфортно жити, де б про людей піклувалися, щоб українці відчували гордість за свою державу від піднятого українського прапора на Олімпіаді, на Євробаченні, на футбольному матчі, щоб було несоромно сказати, що ми – нація українців. В країні, де існує повага до своїх громадян, де гідні зарплати та пенсії, де сформований патріотизм на державному рівні, її громадяни не будуть їхати в інші країни в пошуках кращої долі. За двадцять сім років нашої незалежності жодній владі не вдалося сформувати державницького патріотизму. В 2014 році його проявили самі українці, які піднялися на захист своїх кордонів, коли постало питання збереження своєї незалежності, своєї цілісності та держави. Відбулося пробудження самосвідомості нації. Прикро тільки те, що українці демонструють патріотизм тоді, коли є небезпека, коли стоїть загроза національного характеру.

Висновки. Отже, патріотизм, який проявили українці в ході останніх подій – це пробудження нації, її самосвідомість, це розуміння того, що ми є країна, яка здатна мислити, консолідуватися, оборонятися, допомагати, вболівати. На формування патріотизму мають вплив всі чинники: від сім'ї до проявів влади на всіх щаблях. Якщо нам потрібна сильна та незалежна держава, а її громадяни свідомі та мудрі особистості, то потрібно не гаяти час на демагогію, а думати про своїх людей та будувати Україну в своїй державі зі своїм народом.

Література

1. Андрущенко, Т. В. Патріотична складова політичної мобілізації сучасного українського суспільства / Т. В. Андрущенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 17-24.
2. Артюшенко, О. Виховання як чинник відтворення ментальності підростаючого покоління / О. Артюшенко // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – К. : Педагогічна преса. - 2011. - № 1. – С. 120 - 125.
3. Вишневецький, Омелян. Теоритичні основи сучасної української педагогіки / О. І. Вишневецький. – Видання третє, доопрацьоване: доповнене. – К. : «Знання». – 2008. – 568 с.
4. Грушевський, М. С. Чи Україна тільки для українців? // Грушевський Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів : Видавництво «Світ». – 2007. Т. 4. Кн. 1. – С. 23-24.
5. Кресіна, І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз: монографія / І. Кресіна. – К. : Вищ. шк., 1998. – 390с.
6. Мельничук, О. С. Словник іншомовних слів / О. С. Мельничук. - К., 1974.
7. Фрідріх, А. В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. педагог. наук: спец: "Теорія і методика виховання" 13.00.07. Інститут проблем виховання АПН України / А. В. Фрідріх. – К., 2006. – 21 с.
8. Патріотизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
9. Патріотические настроения украинцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/patrioticheskie_nastroeniya_ukraincev.
10. Українці зліва направо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/statti-ta-interviu/ukraintsi-zliva-napravo>.
11. Справжній патріотизм – що воно таке? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaholovok.com.ua/blog>.
12. Феномен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
13. Самосвідомість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/samosvidomist/>.

References

1. Andrushchenko, T. V. (2015). Patriotichna skladova politichnoyi mobilizaciyi suchasnogo ukrayinskogo suspilstva [Patriotic component of political mobilization of modern Ukrainian society]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia. – Herald of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Politology, 1* [in Ukrainian].
2. Artiushenko, O. (2011). Vyhovannja jak chynnyk vidtvorennja mentalnosti pidrostajuchogo pokolinnja [Education as a factor in the reproduction of the mentality of the younger generation]. *Teoretychnyj ta naukovo-metodychnyj chasopys - Theoretical and scientific-methodical journal, 1*, 120 -125 [in Ukrainian].
3. Vishnevskyy, O. (2008). *Teorytychni osnovy suchasnoi ukraïnskoi pedahohiky. [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]*. Kyiv: «Znannia» [in Ukrainian].
4. Hrushevsky, M. S. (2007). *Chy Ukraina tilky dlia ukraintsiiv? [Is Ukraine only for Ukrainians?]*. Vols. 4(1). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
5. Kresina, I. (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: Etnopolitychnyi analiz [Ukrainian national consciousness and modern political processes: Ethnopolitical analysis]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Melnichuk, O. S. (1974). *Slovník inshomovnih sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Friedrich, A. V. (2006). *Pedagogichni umovi formuvannya nacionalnoyi samosvidomosti studentiv vishih pedagogichnih navchalnih zakladiv [Pedagogical conditions of formation of national identity of students of higher pedagogical educational establishments]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Patriotizm [Patriotism]. (2018). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
9. Patrioticheskie nastroyeniya ukraintsev [Patriotic sentiment of Ukrainians]. (2017). *ratinggroup.ua*. Retrieved from <http://ratinggroup.ua/research/ukraine> [in Ukrainian].
10. Ukraintsi zliva napravo [Ukrainians from left to right]. (2017). *razumkov.org.ua*. <http://razumkov.org.ua/statti-ta-interviu> [in Ukrainian].
11. Spravzhnlly patrloizm - scho vono take? [True patriotism - what is it like?]. (2013). *zaholovok.com*. Retrieved from <http://zaholovok.com.ua/blog> [in Ukrainian].
12. Fenomen [Phenomenon]. (2018). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
13. Samosvidomist [Selfconsciousness]. (2013). *tureligious.com*. Retrieved from <https://tureligious.com.ua> [in Ukrainian].

Надійшла 24.04.2018

Бібліографічний опис для цитування :

Артюшенко, О. М. Патріотизм – це феномен чи самосвідомість нації? / О. М. Артюшенко // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2018. – № 1 (11). – С. 13-18.